

INHOUD

Vijf hamvragen over onderwijs Waarom moet het onderwijs van de 21ste eeuw er anders uitzien dan het onderwijs van de vorige eeuw?	7
Competenties voor de 21ste eeuw Wat moeten jongeren van de 21ste eeuw op school leren? Welke cruciale competenties willen we dat ze ontwikkelen?	17
De kick van het leren Hoe leren mensen? Wat zegt onderzoek daarover? En welke lessen kunnen we daaruit trekken voor het onderwijs van de 21ste eeuw?	45
Duurzaam onderwijs voor de 21ste eeuw Hoe kan onderwijs leerlingen maximaal ondersteunen om de cruciale competenties voor de 21ste eeuw te verwerven?	71
Een goed rapport? Wat is de rol van testen, examens en rapporten in het onderwijs van de 21ste eeuw? Hoe kan evalueren bijdragen tot leren?	111
Maximale ontwikkelingskansen voor alle leerlingen? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs voor <i>alle</i> leerlingen werkt? Hoe kan de sociale kloof in ons onderwijs verkleinen? En wat valt daaruit te leren voor de ontwikkelingskansen van leerlingen met beperkingen?	137

De kracht van de leraar Wat is de rol van de leraar in het onderwijs van de 21ste eeuw? Hoe kunnen leraren zo goed mogelijk ondersteund worden om die rol op te nemen?	173
Ouders, buurt, wereld Wat is de rol van ouders in het onderwijs van de 21ste eeuw? Welke rol spelen de buurt en de brede leeromgeving in de ontwikkeling van leerlingen?	203
Conclusie	231
Literatuurverwijzingen	235
Lees meer over duurzaam onderwijs op www.duurzaamonderwijs.com	249

VIJF HAMVRAGEN OVER ONDERWIJS

WAAROM MOET HET ONDERWIJS VAN DE 21STE EEUW ER ANDERS UITZIEN DAN HET ONDERWIJS VAN DE VORIGE EEUW?

Goed onderwijs begint met het stellen van vragen. Een boek over onderwijs kan dat dus beter ook maar doen. In dit boek staan de volgende vragen centraal.

Hamvragen voor het onderwijs van de 21ste eeuw

- Welke **cruciale competenties** moeten leerlingen in de 21ste eeuw verwerven? Wat moeten leerlingen op school leren?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat **onderwijs werkt**? Hoe ervoor zorgen dat de energie die leerlingen, leerkrachten en ouders investeren in onderwijs wordt omgezet in succesvolle leerervaringen?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs werkt voor **alle** leerlingen? Hoe ervoor zorgen dat geen talent en energie verspild worden?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat krachtig, eigentijds onderwijs **werkbaar en haalbaar** blijft voor leraren? Hoe kunnen zij het best ondersteund worden in het volbrengen van hun missie?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat onderwijs tot een **betere wereld** leidt?

Tijdens de afgelopen 15 jaar werden deze vragen vaak gesteld door leerkrachten, leerlingen, ouders, beleidsmakers, lerarenopleiders, onderwijs-ondersteuners en iedereen die zich bij het onderwijs betrokken voelt. Wie de vragen wil beantwoorden, moet buiten de lijnen van het huidige onderwijs durven te kleuren. Daar zijn minstens 5 redenen voor.

DE WERELD VERANDERT VEEL TE SNEL EN DE SCHOOL VERANDERT VEEL TE TRAAG

De hele wereld is in beweging. Ons leven is tijdens de afgelopen 25 jaar sneller, hectischer, technologischer, meer digitaal en meer divers geworden.

Vernieuwingen volgen mekaar zo snel op dat we nog nauwelijks durven te voorspellen hoe ons leven er binnen 10 jaar zal uitzien:

- De moderne technologie verbluft ons voortdurend met nieuwe manieren om informatie te vergaren, te delen en te verspreiden.
- We communiceren met mekaar via kanalen en media die in 1990 nog ondenkbaar waren.
- Mensen, diensten en jobs stromen via de golven van de globalisering over alle grenzen heen.
- Vele zekerheden zijn verdwenen, vele vaste structuren staan op losse schroeven: het gezin, de status van de kerk, onze relatie met oversten en werkgevers, onze ethische en seksuele waarden, alles lijkt losser en vrijer. Alles vloeit.

Maar als de wereld zo verandert, moet de school dat dan ook niet doen? De Amerikaanse onderwijsexpert Tony Wagner¹ stelt het scherp:

De wereld is drastisch veranderd, de school niet. En dus falen onze scholen niet. Ze zijn gewoon hopeloos verouderd.

Worden er in de 21ste eeuw geen andere eisen aan afgestudeerden gesteld dan 25 jaar geleden? Moet de huidige generatie leerlingen geen andere dingen leren om werk te vinden, te functioneren in de maatschappij en zich levenslang te blijven ontwikkelen? Leren onze jongeren op school nog wel de cruciale competenties die ze in de toekomst duurzaam moeten kunnen inzetten? Of wordt er in het onderwijs van vandaag veel energie geïnvesteerd in de ontwikkeling van kennis, vaardigheden en attitudes die tot de wereld van gisteren behoren? Moeten we in een wereld die bol staat van de nieuwe uitvindingen de kans niet grijpen om onszelf, onze omgeving en grote menselijke instellingen zoals onderwijs opnieuw uit te vinden?

ONS ONDERWIJS IS UITSTEKEND. MAAR NIET VOOR ALLE LEERLINGEN...

In internationale vergelijkende studies (bijvoorbeeld de PISA-tests voor begrijpend lezen, wetenschappen en wiskunde)² scoren leerlingen uit Vlaanderen en Nederland doorgaans heel goed. Dat beschouwen media en politici als een aanduiding van de hoge kwaliteit van ons onderwijs. Maar

wie onder het oppervlak van gemiddelde scores op internationale toetsen duikt, ziet onheilspellende onderstromen:

- Er is een diepe sociale kloof tussen de onderwijsprestaties van kinderen van hoogopgeleide ouders en de kinderen van laagopgeleide ouders.³ Kinderen van laagopgeleide ouders scoren systematisch lager op toetsen voor taal, wiskunde en wetenschappen dan kinderen van hoger opgeleide ouders. Kinderen van lager opgeleide ouders hebben een grotere kans om te moeten zittenblijven en in het buitengewoon of beroepssecundair onderwijs terecht te komen. Ze stromen veel minder door naar het hoger onderwijs dan kinderen van hoogopgeleide ouders. Het lijkt er dus sterk op dat wie kind is van laagopgeleide ouders een verhoogd risico loopt om zelf ook een laagopgeleide ouder te worden.
- Vele schoolteams ervaren het als een zware opgave om leerlingen met beperkingen in het reguliere onderwijs op te vangen, om voor hoogbegaafde leerlingen een programma op maat te brengen en om in te spelen op de noden van kinderen met leerstoornissen. Voor vele van deze leerlingen dreigt ons huidige onderwijs geen optimale kansen op maximale ontwikkeling te bieden.
- Heel wat jongeren verlaten het leerplichtonderwijs zonder een diploma.⁴ Het percentage 'ongekwalificeerde schoolverlaters' schommelt al jaren tussen 10 procent en 14 procent. In een regio als Vlaanderen gaat het jaarlijks om ongeveer 8000 jongeren die geen diploma secundair onderwijs halen. In Nederland gaat het, ondanks een ambitieus en effectief aanvalsplan tegen uitval, nog steeds om 9% (ongeveer 25.000 leerlingen op jaarbasis).

Beleidsmakers wijzen op de hoge economische kosten van die ongekwalificeerde uitstroom. Zo lopen leerlingen die geen diploma hoger secundair onderwijs behalen een hoger risico om geen werk te vinden of afhankelijk te worden van sociale uitkeringen. Daarentegen dragen studenten met een diploma hoger onderwijs gemiddeld meer bij tot het bruto nationaal product van hun land.⁵ Maar economische analyses vormen slechts het tipje van de ijsberg. Vele 'ongekwalificeerde uitstromers' zijn mensen van vlees en bloed met gebroken dromen en een zelfvertrouwen dat aan diggelen ligt. Velen lopen een verhoogd risico om in hun latere leven mentale of fysieke pijn te lijden, ernstig ziek te worden, vroeger te sterven of in armoede of criminaliteit te belanden.⁶ Velen hebben cruciale basiscompetenties (zoals functionele geletterdheid) onvoldoende ontwikkeld, waardoor hun kansen om levenslang te leren dramatisch zijn afgenomen.⁷ Bij velen onder hen is de energie-voor-leren die mensen van nature hebben tot een

alarterend laag peil gezakt: zo toont onderzoek dat laaggeschoolden in hun latere leven veel minder gebruikmaken van het volwassenenonderwijs dan hooggeschoolden.⁸

De inzet is hoog. We kunnen het ons niet veroorloven om zo veel talent, creativiteit en positieve energie-voor-leren verloren te laten gaan. Wat we vandaag in ons onderwijs niet kunnen realiseren, betalen we morgen met interest terug. Niet alleen op economisch vlak, maar ook op sociaal vlak en op persoonlijk vlak. De vraag is dus: hoe kunnen we ervoor zorgen dat ons onderwijs voor *alle* leerlingen tot maximale ontwikkeling leidt? Welke bijdrage kunnen leerkrachten, directies, ouders en de overheid daartoe leveren?

WE BESCHIKKEN OVER STEEDS MEER ONDERZOEK OVER LEERPROCESSEN. MAAR TOCH DENKEN VELEN NOG STEEDS HETZELFDE OVER GOED ONDERWIJS...

Tijdens de afgelopen 25 jaar is er meer wetenschappelijk onderzoek verricht naar leer- en onderwijsprocessen dan in alle eeuwen daarvoor. We hebben ondertussen het stadium van de ‘meta-analyses’ bereikt: dat zijn studies waarin tientallen onderzoeken over hetzelfde onderwerp worden samengebracht en qua effecten met elkaar worden vergeleken. Een van de meest omvangrijke meta-analyses over de impact van onderwijs op leren is die van John Hattie,⁹ waarin maar liefst 800 meta-analyses (samen goed voor meer dan 50.000 studies) worden samengebracht. En ook al is er nog steeds veel dat we niet weten, toch maken al die studies het leren, dat zich vroeger in de mysterieuze ‘black box’ van ons brein afspeelde, steeds zichtbaarder. Via neurologisch onderzoek kunnen we nu zelfs zien welke delen van het brein oplichten als mensen leertaken uitvoeren.

Dankzij al dat onderzoek komen we ook steeds meer te weten over welk soort onderwijs werkt en welke maatregelen we maar beter voor bepaalde groepen van leerlingen kunnen vermijden. Zo geeft het beschikbare wetenschappelijke onderzoek sterke aanwijzingen:

- dat zittenblijven voor de meeste kinderen geen effectieve maatregel is;¹⁰
- dat het verkleinen van klassen en het invoeren van computers niet automatisch voor betere leerprestaties zorgen;¹¹
- dat de kwaliteit van een studierichting of een school niet kan worden afgemeten aan het volume aan huiswerk dat de kinderen mee naar huis krijgen;¹²

- dat punten op een rapport iets kunnen vertellen over leerprestaties van leerlingen, maar weinig substantieels bijdragen tot hun leervorderingen.¹³

Veel van de inzichten die door wetenschappelijk onderzoek naar boven worden gespit, druisen in tegen de overtuigingen van vele ouders en leerkrachten. Dat is fascinerend, maar nog fascinerender is dat veel ouders en leerkrachten desondanks blijven vasthouden aan hun eigen ideeën over onderwijs. Hoe komt dat? Heeft dat alleen maar te maken met het feit dat zij de resultaten van dat onderzoek nog onvoldoende kennen?

Nee, dat is ook gewoon menselijk. We hebben allemaal jarenlang in het onderwijs gezeten. Een lange ketting van persoonlijke ervaringen leidt tot rotsvaste ideeën in ons hoofd, en die hebben de neiging om vast te roesten. Daardoor komen we in de verleiding te denken dat onderwijs er moet uitzien zoals wij het hebben gekregen (of in het geval van leerkrachten: zoals ze het al jaren geven). Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman¹⁴ heeft aangetoond dat onze eigen, op ervaringen gebaseerde ideeën heilig voor ons zijn: we zien die het liefst van al bevestigd. Daartegen kunnen betweterige wetenschappers die enthousiast met ‘bewijsmateriaal’ staan te zwaaien meestal maar weinig inbrengen. Bovendien zijn de meeste van die duizenden studies uitgevoerd in klassen, scholen en contexten die verschillen van de onze. Dat doet ouders én leerkrachten twijfelen aan de waarde ervan: hoe opportuun is het om inzichten van Amerikaanse of Aziatische studies in een Nederlandstalige klas toe te passen?

De vraag is dus wat we met al die onderzoeksresultaten, die rijkelijk via alle media over ons worden uitgestrooid, moeten aanvangen. Wat kunnen we ervan gebruiken om *ons* onderwijs te verbeteren? Welk verschil kan al dat onderzoek voor onze leerkrachten maken? Voor onze ouders? Voor onze kinderen?

LEERKRACHTEN MAKEN HET CRUCIALE VERSCHIL. MAAR TOCH DISCUSSIËREN BELEIDSMAKERS OVER DE HERVORMING VAN STRUCTUREN...

Als er één idee over onderwijs is dat door wetenschappelijk onderzoek wordt bevestigd en wél strookt met de intuïties van vele ouders, dan is het dit: uiteindelijk maakt de leerkracht het cruciale verschil.¹⁵ Vele volwassenen kunnen zich een handjevol leerkrachten, of soms één leerkracht,

herinneren die een doorslaggevende invloed op hun loopbaan en hun leven heeft gehad. Leerkrachten kunnen de ontwikkeling van leerlingen voeden met hun steun, hun raad, hun uitleg, hun medeleven, interesse en positieve feedback. Leerkrachten zijn rolmodellen, hefboomen, bezielers en verlichters.

Dat leerkrachten zo'n invloed op het leerproces van leerlingen kunnen hebben, is logisch. Het zijn immers leerkrachten die in de dagelijkse klaspraktijk in interactie gaan met leerlingen: het zijn zij die, dag na dag, minuut na minuut, onderwijs maken en tot leven brengen. De kwaliteit van een onderwijssysteem kan dan ook nooit hoger zijn dan de kwaliteit van zijn leerkrachten.¹⁶

Naast de leerkracht – en de leerling zelf – zijn er uiteraard nog andere factoren die een impact kunnen hebben op de leerwinst van leerlingen op school. Daaronder bevinden zich ook factoren waarop politici een grotere invloed kunnen uitoefenen dan op het gedrag en de visie van leerkrachten. Wellicht daarom weerklinken politieke debatten over die andere factoren veel luider in de media, zoals het debat over de hervorming van het secundair onderwijs in Vlaanderen rijkelijk illustreert. Maar dat neemt niet weg dat geen enkele hervorming van onderwijsstructuren zal leiden tot fundamenteel betere leerresultaten als leerkrachten niet bereid zijn om ermee aan de slag te gaan in hun eigen klassen. Onderzoek naar innovaties in het onderwijs¹⁷ toont aan dat het uiteindelijk de energie van leerkrachten is die onderwijsvernieuwingen doet draaien: geen hervorming van onderwijs zonder vorming van leerkrachten... Een essentiële vraag is dus hoe we onze leerkrachten het best kunnen ondersteunen om hun centrale taak (namelijk, in 'leer-rijke', constructieve interactie met leerlingen gaan) nog beter, effectiever en comfortabeler uit te voeren.

DE WERELD STAAT IN BRAND EN ONDERWIJS MOET DE BRAND BLUSSEN

De vooruitgang van onze menselijke beschaving heeft een donkere keerzijde. De twintigste eeuw bracht ons niet alleen de computer en de eerste mens op de maan, maar ook de atoombom en de klimaatopwarming. In de 21ste eeuw nemen steeds meer problemen wereldwijde en levensbedreigende proporties aan. Zet het vuur van de vooruitgang de wereld in brand?

In de media wordt vaak verzucht dat goed onderwijs nodig is om de brand te blussen. Of het nu gaat om het voorkomen van religieus extremisme of obesitas, of om het bevorderen van meer milieubewustzijn en verdraagzaamheid, steevast wordt naar het onderwijs gekeken om de bakens te verzetten. Bij schoolteams wekt dat wel eens het gevoel op dat ze overbevraagd worden en dat hen opdrachten worden toevertrouwd die hun petje te boven gaan.

Kan het onderwijs de wereld écht redden? Neen, het onderwijs kan dat niet op haar centje. De meeste sociologen en politici zijn het erover eens dat voor het bestrijden van grote problemen als kinderarmoede, rassenhaat, extremisme en milieubehoud een gezamenlijke, geïntegreerde aanpak vanuit verschillende domeinen vereist is.

Maar het onderwijs kan wél leerlingen redden. Het onderwijs kan jonge mensen niet alleen helpen om de competenties te verwerven die hen in staat stellen om een beter persoonlijk leven te leiden, maar ook om een bijdrage tot een betere wereld te leveren. Dat betekent niet dat individuele leerlingen de hele wereld kunnen redden, maar als elke leerling een positieve bijdrage tot een betere ‘wereld-om-zich-heen’ levert, dan kan het totaaleffect wel gigantisch en globaal zijn. In dit verband noemde Nelson Mandela onderwijs ‘het machtigste wapen dat een samenleving heeft om de wereld te veranderen’.¹⁸

Aan het begin van de 21ste eeuw – de eeuw van zovele sociale conflicten, de dreigende uitputting van natuurlijke energiebronnen, de steeds groter wordende kloof tussen arm en rijk, en de steeds verder uitdijende vluchtelingenstromen – is het dus voor alle leerlingen, voor onze samenleving en voor de hele wereld absoluut de moeite waard om ons de vraag te stellen wat het onderwijs kan bijdragen om het tij ten goede te keren.

ZOEKEN NAAR ANTWOORDEN

De hamvragen zijn gesteld en de redenen waarom die vragen vandaag zo acuut zijn geworden, opgelijst. De rest van dit boek is een poging tot het beantwoorden van die vragen. Het boek spitst zich toe op het leerplichtonderwijs (van kleuteronderwijs tot einde secundair onderwijs), maar veel van de principes die naar voren worden geschoven, zijn ook van toepassing op het hoger en volwassenenonderwijs.

De antwoorden in dit boek zijn niet op los zand gebouwd. Ze zijn gebaseerd op mijn ervaring als leraar en lerarenopleider, de vele klasbezoeken die ik als lerarenopleider tijdens de afgelopen 25 jaar uitvoerde en mijn talloze gesprekken met leerkrachten, pedagogische begeleiders en andere onderwijsexperts tijdens nascholingen en lezingen, mijn ervaringen als ouder van schoolgaande kinderen, de internationale onderzoeksliteratuur die ik al 25 jaar volg, de brede berichtgeving in de media over onderwijs en last but not least, de stem van de leerling zelf.

Met de antwoorden die ik geef, zal niet iedereen het eens zijn, maar dat is ook niet mijn ambitie. Wijsheid wordt uit debat en discussie geboren, en uit het tegen elkaar botsen van verschillende ideeën. Weten wordt uit twijfel geboren. Als bepaalde van mijn antwoorden bij de lezer allerlei vragen en twijfels oproepen, ben ik al meer dan tevreden. Als bepaalde van mijn antwoorden inspirerend kunnen zijn voor leerkrachten of hen aan het denken zetten, ben ik gelukkig. Want, zoals hierboven werd vermeld, de leerkracht is cruciaal voor goed onderwijs. De leerkracht is onvervangbaar.

NOTEN

1. Wagner, 2008, p. xxi: 'Schools haven't changed; the world has. And so our schools are not failing. Rather, they are obsolete' (vertaling KVdB)
2. Zie de rapporten van PISA op www.oecd.org/pisa.
3. Zie o.a. Driessen, 2008; Groenez, Nicaise, & De Rik, 2009; Jacobs e.a., 2009; Mulder e.a., 2014; Nicaise & Desmedt, 2008; Ledoux e.a., 2011. Zie ook http://census2011.fgov.be/analyse/diplom_nl.html.
4. Zie de rapporten over schooluitval op www.aanvalopschooluitval.nl (voor Nederland) en www.steunpuntssl.be (voor Vlaanderen).
5. Zie bv. Baum & Payea, 2004; Belfield & Levin, 2007.
6. Voor een overzicht, zie Levin, 2008. Zie ook Belfield & Levin, 2007.
7. Zie de resultaten van de PIAAC-studie op www.oecd.org.
8. Zie bv. rapport 'Mattheuseffect in levenslang leren? De resultaten van PIAAC' op www.piaac.ugent.be
9. Hattie, 2009; zie ook Marzano, 2003; Petty, 2009.